

LUND UNIVERSITY

Johan Oxenstierna - en fotnot i den svenska filosofins historia

Bjerstedt, Sven

2009

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Bjerstedt, S. (2009). *Johan Oxenstierna - en fotnot i den svenska filosofins historia*. (Personhistorisk tidskrift). Personhistoriska samfundet.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Johan Oxenstierna

– en fotnot i den svenska filosofins historia

SVEN BJERSTEDT

Att somliga tänkare måste falla utanför historieskrivningens ramar är naturligt; så fungerar livet. Lika naturligt är det att man kan fångas av outsidersn, den som av olika mer eller mindre uppenbara anledningar inte har blivit "kanoniserad" och anvisad en plats på tänkarnas parnass. Här skall jag närma mig en sådan gestalt vid tankens väggkant. Den högadlige äventyraren från sjuttonhundratalets början tror på andens överhöghet över materien, tankelivet som en väg bort från de usla omständigheternas hopplöshet. Tanken fjättras inte av de bittra livsvillkorens tyngdkraft; *libera sunt nostrae cogitationes*.

Trots många funderingar om motsatsen kommer idéhistorikernas undersökningar nästan alltid att handla om *segrande idéer*: idéer som har fått spridning i rummet och tiden, idéer som har givit upphov till nya idéer, idéer som har haft återverkningar på våra liv i dag. Men i varje tid finns naturligtvis mängder av tänkare vars tankar stannar någonstans längs vägen. Sådana tankar har

också något att berätta. Idéer är symptom för sin tillkomstmiljö, antingen de sedan får en vidare spridning eller ej. Om sådana symptom handlar den här punktstudien.

Den biografiska essayns form har tillåtit mig att väva samman liv med text, men några ansatser till historiska rundmålningsar har jag knappast gjort. Studiens syfte blir möjligen komplementärt i förhållande till sådana översikter. Det *fanns* en svensk filosofisk författare av internationellt format under barocken: en moralesessayistisk miniatyrmålare präglad av tämligen bittra livserfarenheter. Han ledde kanske ingen vart – men han fanns.

En av Europas mest lästa filosofer under 1700-talet var en högadlig svensk i forskningen: Johan Oxenstierna. Kanske bör vi snarare kalla honom essayist eller aforistiker. Ingen filosofihistoriker har någonsin velat befatta sig med honom, och knappast någon litteraturhistoriker heller; de få omdomen som har formulerats om honom är oftast dräpande. Men efterfrågan på hans

samlade tankar i bokform var ändå både stor och långvarig på sin tid. Under 1700-talet utkom de i minst arton upplagor på franska och åtskilliga på andra språk – men inte på svenska! Under den svenska stormaktstiden skrev man i allmänhet hellre med svärdet än med pennan. Oxenstierna gjorde tvärtom, och någon mer världsvan filosofisk författare ägde inte Sverige under hans tid. Som vi skall se avsatte han också ett par spår hos mer betydande diktare.

Originell var han bara sällan. Till formen ansluter han ibland nära till Montaignes essayer men förhåller sig väl till denne, som någon uttryckt det, som månen till solen. Under barocken var litteraturen fortfarande en *ars imitationis*. Den moderna synen på originalitet som ett konstnärligt kvalitetskriterium föddes knappast före romantiken. "Nordens Montaigne" skall uppfattas som en äretitel, liksom "den svenske Flaccus" eller "den svenske Anakreon" (Columbus, Bellman). Ingen krävde att ett tema var nytt, så länge variationerna över det var konstfulla.

I livet lyckades Oxenstierna aldrig, trots lysande utgångspunkter. Den världsberömda rikskanslern, som gjorde namnet Oxenstierna gångbart överallt, var hans farfars bror. Farfar Gabriel var riksdrots och Kristinas förmyndare, hemförde Gustav II Adolfs lik och var i tur och ordning gift med två kusiner ur ätten Bielke. Johans far Thure var kavalleriöverste och sårades då han bar Gustav II Adolf (!) vid stormningen av Würzburgs kastell 1631. Han blev sedermera landshövding, guverner över Ingermanland och godsägare i Livland.

Somliga har sökt ärftliga förklaringar till

Johans tvivelaktiga karaktär: Thure Oxenstierna lär ha varit till bekymmer för släkten, bland annat begick han ett mord i ungdomen. Själv avled han när sonen Johan var bara tre år. Johans mor, Beata Leijonhufvud, levde längre och hann ha en del bekymmer för sin vanartige son. Greve Johan Thureson Oxenstierna af Croneborg föddes i Stockholm 1666. Sex år gammal skrevs han in vid Uppsala universitet. Som sextonåring skickades han på den sedvanliga bildningsresan. Försättningen var mindre sedvanlig: han slösade grundligt bort sina tillgångar, övergick till katolicismen och förde i största armod en kringflackande tillvaro i utlandet i över fyrtio år. En tämligen heltäckande sammanfattning av befintliga levnadsteckningar kan göras ganska kort: Johan Oxenstierna var en osympatisk äventyrare, en viljesvag, urspårad, obotlig slösare och snyltgäst utan moralisk ryggrad. Om detta vore allt hade han knappast intresserat oss. Svenska adelns ättartavlor innehåller fler urspårade oduglingar. Men i hans elfte timme hände något mera, koncist uttryckt i gamla *Biographiskt lexicon*: "Utmerglad, giktsjuk, fattig, blazé, började O. läsa, reflectera, philosophera, ångra sig, blifva gudfruktig, och uppträdde slutligen som moralisk författare." Som sådan nådde han långvarig internationell popularitet.

Vad var det som hände?

Ung man på glid

Jag ville storma himmelen och hela världen, men så småningom straffade mig den förra, och den senare skrattade ut mig.¹

Bildningsresans första anhalt var Wien, där Johans storebror Gabriel sedan något år var ambassadör. Den unge adelsmannen åtföljdes av en guvernör, "hovmästare" eller informator, Nils Bergius. Dennes första tid med den unge Johan Oxenstierna bör ha varit rik på upplevelser. Från Wien gick resan vidare genom Tyskland: i mars och april 1683 avverkade de båda svenskarna i tur och ordning Regensburg, Nürnberg, München, Augsburg, Ulm, Speijer, Heidelberg och Frankfurt am Main. Johan skrev till broder Gabriel att tiden i "Nyrnbärgh" hade han "rätt roligt passerat, warest iagh haar hafft träffligt gott sällskapp af greffwinan Zinsendorff hwilken jagh waar hooss och afflade min skyldigheet hwilken mej och träffligh wäl fagnade och sökte på alt sätt att divertera mig". Det stod tidigt klart för informatorn att det inte i första hand var bildningens frukter som hans husbonde ville plocka längs vägen. Bergius skrev också till Gabriel Oxenstierna, men i annan ton. Resan hade blivit för kostsam. Den unge greven rättade sig inte efter honom utan gjorde allt efter sitt eget huvud. Mot Bergius' önskan hade han anställt en page som bara uppmuntrade hans smak för extravaganser och dåligheter.

Vistelsen i Frankfurt blev efter hand alltmer obehaglig. Tack vare sitt namn motogs unge Oxenstierna i de högsta kretsar. Men pengarna räckte inte på långa vägar till den lyx han ville omge sig med, och han skuldsatte sig kraftigt hos juvelerare, skräddare och porträttmålare. Han föredrog den olycksalige pagens sällskap framför Bergius, som lämnades åt sitt öde. Till lantgrevinnan av Hessen skänkte unge greven ett

smycke värt 300 riksdaler, klagar Bergius för storebror Gabriel, och till prinsessan av Homburg ett skrin med dyrbara parfymer. Till sig själv hade han skaffat tre nya dräkter, varav en med så mycket "bandh, point d'Espagne och annat war behengd at det är fast otroligt". Dessutom hade han låtit måla sitt porträtt och var skyldig konstnären 15 riksdaler.

Ovanpå dessa "wiidlyftigheeten" uppträdde Johan Oxenstierna ovärdigt och frispråkigt. Han hade tagit intryck av "discursor om revolter och rebellioner". Den hårt prövade Bergius rapporterar ängsligt hur hans husbonde hade talat illa om det svenska statsskicket och sagt "at alla undra at det icke längesedan skiedt i Swerige, at om en wore, som hade den hardiesse skulle heela adeln fölia och hwad dylicht derom H. Grefwen med sådan dristighet thalar at jag icke kan säija."

Så en dag försvann han. I mitten av maj begav sig plötsligt den vanartige unge ädlingen och hans olycksbringande page iväg från Frankfurt. Bergius fick ingenting veta utan lämnades kvar med tungt hjärta och tom börs. Efter någon månad stod det klart att greven ochpagen befann sig i Haag. Johan skrev och bad Bergius komma efter. Denne kunde ärligt svara att han måste avstå på grund av penningbrist. I augusti anhöll Bergius hos Johans mor om befrielse från sitt uppdrag som sonens guvernör.

Riksråd hade sedan ett par hundra år varit en vanlig titel för manliga medlemmar av den rika, berömda och mäktiga släkten Oxenstierna. Som någon blivande rådsherre hemma i Sverige kunde man nu knappast längre se den unge Johan. Målmedvetet

hade han iklätt sig rollen som släktens svarta får. Han var en urspårad aristokrat och förblev så resten av livet.

Den irrande snyltgästen

Jag har vistats i många länder under min levnad; i min ungdom var jag med i krig; sedan hade jag förmånen av furstegunst och sprang därefter i hovtrapporna under några år, men jag satte kronan på verket av mina dårskaper genom att taga hustru. Min första verksamhet kostade mig åtskillig möda, avundsjukan var min trogne följeslagare under den andra, en mängd obehag voro frukten av den tredje, och ingen som helst fördel förljuvade mitt äktenskap, vars enda belöning var avsky. Jag måste därför med den vise säga: *Jag har funnit, att i allting finnes det intet annat än fäfänglighet och sinnesoro.*²

Ännu var det många år innan Oxenstierna skulle framträda som filosofisk essayist. Han irrade kring i Europa, i ständig penningknipa men i någon mån hjälpt av sitt namn och tydligen också av en viss charm. Glimtvis kan vi följa hans eskapader. I slutet av 1683 lät han sig uppslukas av Paris, uppenbarligen ett paradiset för den unge livsnjutaren. Han återkom till staden flera gånger, reviderade gradvis sitt första omdöme, men kallade ändå långt senare Frankrike "detta lyckliga land, som är främlingarnas fosterland och de olyckliga furstarnas fristad". De närmaste åren tog Oxenstierna anställning i holländska armén. 1688 sökte han sig i stället till engelska armén men blev så skuldsatt att han måste lämna sina tillhörigheter i pant och fara från London

till Amsterdam. Vid denna tid (april 1689) skrev hans åldriga mor till Johans storebror Gabriel, som just var på väg till England. Hon bad honom att hjälpa Johan att

komma wäl til rätta igen och at han fek en godh tjänst hoss dän som nu ähr kånungh i ängeland som di säjjer; min k. Gabriel för gudh skul hiälp honäm och lät honäm vara er til dädh bästa [---] hiälp migh mädh min sän iagh ber er för gudz skul, ty min ängest och särgh ähr alt för stor för honäm.

Bröderna möttes nu inte; när Gabriel nådde London hade Johan redan flytt undan kreditörerna. Oxenstierna tycks ha stannat något år i Holland. Möjligen deltog han i fälttåget 1690. Året därefter besökte han åter Paris och begav sig sedan till Polen. Han trivdes bland grevar och furstar vid den gästvänlige Johan Sobieskis hov men passade på att slösa bort sina återstående ägodelar, som i någon mån hade utökats genom arvet efter modern 1692.

Italien blev nästa anhalt och tilltalade honom mycket. Han tycks ha börjat intressera sig för allvarligare ting under vistelsen där; det finns ett tryckt referat av ett allvarligt samtal i religiösa frågor som Oxenstierna förde med en judisk rabbin i Padua 1693. I Rom lär han ha verkställt avskrifter av drottning Kristinas maximer och sentenser.

Från mitten av 1690-talet färgades Johan Oxenstiernas liv av gikten, som blev en livslång följeslagare. Han tvingades dra sig undan nöjeslivet och tycks ha sökt tröst i religionen. Han övergick till katolicismen. Vi skall så småningom se närmare på hans för tiden originella försvar för religionsbytet.

Sinnesförändringen skedde dock inte över en natt. "Låt oss ha roligt, medan vi väntar på döden," skrev han i ett brev vid denna tid. Från ett möte med Johan Oxenstierna i Florens 1698 antecknade sedermera prästen, språkmannen och botanikern Olof Celsius d. ä. följande:

Denne herre hade varit på alla orter, der Catholiske äro, och varit en och annan gång af påfwen och andra puissancer hulpen till feta beneficiar, men war så ostadig, att han ingenstädes kunde blifwa. Kunde ock icke behålla penningar, uthan dem förspelte så snart han dem bekom. War ofta uti yttersta armod, deraf kom, att han ock ofta betjante sig af flouterie.

Ja, enligt Celsius hade adelsmannen urarstat till en simpel klocktjuv. Som exempel på Oxenstiernas bedrägliga förfarande berättas hur han genom ombud skaffade klockor "till påseende" från alla Paris urmakare. "Dhe trodde honom wäl, men han drog af sin wäg med dhem."³

Efter vistelser i Spanien och Portugal tycks Oxenstierna sedan ha stannat i Tyskland i drygt tjugo år. Ytterligare ett steg mot ett mer stadgat liv tog han 1701, då han gifte sig i Köln. Hustrun var äldre än han, förmögen, dotter till en riksgreve och sedan 1693 änka efter en annan riksgreve; hon hette Anna Isabella af Limberg-Styrum. Ur ekonomisk synpunkt lovade äktenskapet gott för den ständigt utblottade Oxenstierna. Ur alla synpunkter tog det snart en ända med förskräckelse. Makarna separerade något år efter bröllopet. Ännu tjugo år senare skriver Oxenstierna bittert om hustrun som "en gammal harpa".

Enligt osäkra uppgifter drog han sig under en längre tid tillbaka i ett kloster. Han besökte Paris ett par gånger, bodde några år hos sin bror Gabriel (som nu var guvernör i Zweibrücken), vistades kring 1720 i Venedig och kom därefter till Kassel. Författarskapet påbörjades under 1710-talet, och den första samlingen maximer trycktes i Frankfurt 1720.

Det giktbrutna nådehjonet

Vår födslostund är första steget till sjukdom, och livet är en sann avbild av döden. Detta är människan. [...] Löjlig flärd sysselsätter henne i ungdomsåren, senare uppgör hon planer som aldrig kunna förverkligas, och så kommer ålderdomen som är ångerns och suckarnas tid.⁴

Den 54-årige debutanten såg inga skäl att vara belåten med tillvaron. Halva sitt liv hade han pinats av gikten, som långa perioder band honom vid hans länstol. Stora världen hade inte mer att erbjuda, han hade för länge sedan fått nog av spelbord och dryckeslag; han längtade hem. I en rad brev till sin systerdotters make, greve Fredrik Christoffer Dohna, skrivna i Kassel åren 1722–23, försökte han på alla sätt utverka möjligheter att resa till Sverige. På nyåret 1724 var han tillbaka, efter 41 år i utlandet. Han kände inte igen sig.

Stockholm var sig inte likt, ingen kände honom längre, människorna irriterade honom med ohyfsat sätt, trist konversation och dålig mat. På alla sätt blev hemlandet en besvikelse. Oxenstierna hade utan tecken på samvetsnöd återgått till protestantismen

och ägnade nu mycket tid åt bibelstudium; själv säger han sig ha läst bibeln fullständigt 28 gånger. Han skrev på *Betrachtelser i Enslighet* och *Bouquet de diverses fleurs*. Den förra trycktes 1731 i Stockholm, tillägnad drottning Ulrika Eleonora. Manuskriptet till den senare tillägnades författarens brorson Axel Gabriel, en hårdhärtad man som av allt att döma aldrig besvarade sin farbrors många brev med böner om hjälp. (*Bouquet* trycktes sedan som en del av *Pensées* och utkom även på svenska 1767 under titeln *Sedo-Lexor*).

Johan Oxenstierna fick så småningom bo inhyst hos sin brorsdotter i Stockholm; hon var hustru till en kammarherre Torstensson. Där åt han de sista årens nådebröd, oförmögen att sysselsätta sig, plågad av tilltagande sjuklighet och eviga penningbekymmer. Johan Oxenstierna dog 67 år gammal 1733. Som avslutning till sina *Betrachtelser* skrev han:

När jag hos mig själv överlägger den tiden jag redan har utlevat, så tyckes mig, att de 66 åren hava varit mycket korta och mycket onda: korta, i anseende därtill, att de lika som vindspolen med sådan snällhet bortflugne äro: onda, intet allenast i betraktelse av allehanda anfäktning, vedermöda och sjukdom, ehuru väl beblandat med så många underliga och fåfängeliga händelser, som jag i min livstid erfarit, utan ock för det allt för litet goda jag i världen till skaparens ära och min nästas nytta gjort haver; varföre mitt samvete sig intet litet belastat finner [---]

Nordens Montaigne?

Förtjänar Oxenstiernas författarskap att kallas filosofiskt? Är han inte bara en ovanligt moloken kåsör? Svaret beror förstås till en del på vad man menar att filosofi kan vara.

I hans svenska samtid är levande prosa en bristvara, som närmast får sökas utanför skönlitteraturen: i reseskildringar, i Agneta Horns självbiografi, i Spegels och Swedbergs religiösa prosa. Och inom den akademiska filosofin hade utvecklingen huvudsakligen styrts av religionspolitik. Man höll på att lägga bakom sig en lång och segsliten kamp mellan nyaristoteliker och cartesianer, och Christian Wolffs extremt rationalistiska filosofi var på frammarsch. Samtidigt med Oxenstiernas *Pensées* utgav den eklektiske lundafilosofen Andreas Rydelius, som har kallats "Sveriges förste moderne filosof", sina *Nödige Förnuffts-Öfningar*. I dessa sammanhang är Oxenstierna en främmande fågel. Hans prosa är inte svensk utan kontinental till sitt väsen, och hans filosofi ligger fjärran från de akademiska ismerna.

Hederstiteln "Nordens Montaigne" ("le Montaigne du Septentrion") gavs åt Oxenstierna av Haagupplagans utgivare, Bruzen de la Martinière. (Denne gjorde Oxenstierna en stor tjänst genom att korrigera de talrika språkfelen i de första upplagorna.) Främst är epitetet kanske ett utslag av fransk artighet. Men mycket i svenskens arbeten påminner verkligen om Montaigne, både till innehåll och form. Det gäller uppläggningsen, valet av ämnen, användningen av citat. Det gäller inte minst företalet, som i lätt vårdslös ton förklarar:

Tro inte, kära läsare, att det är för att tigga applåder, som jag ger ut mina *Tänkar*. Min inre människa åtrår intet annat än att (trots belackarna) synas inför allmänheten sådan hon är känd av Gud, världsalltets ende domare. Förresten, om denna lektyr kan vara er till nytta eller roa er någon gång, skulle det glädja mig, men i motsatt fall få ni skylla er själva (tant pis pour Vous).⁵

Författaren och litteraturvetaren Göran Hägg gör ytterligare jämförelser: han konstaterar att Oxenstierna "idag i likhet med sin samtida Bolingbroke (och kanske på liknande grunder) åtnjuter ett stabilt rykte för ytlighet," och han pekar på en möjlig förebild vid sidan av Montaigne: "Vissa likheter med La Bruyère, åtminstone vad gäller styckenas hållning och utformning, deras relativa korthet och samlingens uppläggning i stort, är dessutom tydliga, men de är inte ensamma tillräckliga för att etablera något slags samband." All 1700-talsessäistik vilar också tungt på Plutarchos. Det återkommande greppet med jämförande uppräknings av berömda mäns öden och egenskaper har Oxenstierna gemensamt med den gamle grekens levnadsteckningar.⁶

Oxenstiernas dyrköpta livserfarenheter gjorde honom böjd för en viss bitter cynism. Den trötte äventyrarens bemödanden om ett uppbyggligt innehåll skänker åtskilliga texter en from andäktighet, som kan verka skenhelig. I detta skiljer han sig tydligt från Montaigne. Torsten Fogelquist gör en målade jämförelse: "Att komma från Oxenstiernas rike till Montaignes är som att komma från en skuldsatt svensk adelsmans inteckningsbelastade lilla herrgård med

sparsamt ljus och fattiga utsikter till en rik fransk godsägares chateau på myllfylld jord och i solig ängd."⁷

Men Oxenstierna har samma ideal som Montaigne: en fri, oberoende, måttfull och fördomsfull tillvaro, en ostörd ensamhet i den klassiska litteraturens sällskap. Hans breda beläsenhet låter honom också ansluta till den klassiska essaytraditionen, späckad med anekdoter och citat: ständigt återvänder han till Plutarchos och till de stora antika hjältarna.

Filosofens lapptäcke

Förgäves letar man efter ett filosofiskt "system" i Oxenstiernas brokiga samlingar av sentenser i de mest skilda ämnen.⁸ Skall man nödvändigtvis fästa en etikett på hans världsuppfattning, får det bli "pessimism". Men det är orättvist mot honom att söka systematik, som han inte har eftersträvat. Det är trots allt möjligt att ordna och sammanställa hans synpunkter så att bilden av hans tänkesätt klarnar. Många bedömare har kallat honom ytlig och trivial, och det är sant beträffande en stor del av hans aforismer. Men där finns också guldgruv och saltgruv, äkta visdom uttryckt med levande pregnans. Det fortsatta urvalet försöker i första hand teckna honom från hans bästa sida.

Liksom Montaigne litar Oxenstierna på det egna sunda förnufts förmåga. Hans omdöme vill inte låta sig förvillas av konventioner. Han vill vara realist och se genom dogmerna med sund naturlig skepsis. Flera gånger ger Oxenstierna prov på en fördomsfrihet och rättrådighet som måste

betraktas som djärv för en tid som i så hög grad präglades av ortodox religiositet och krigisk patriotism.

Angående oäkta barn:

sunda förnuftet bjuder oss att inte döma någon för felsteg, begångna av andra. [---] Herkules, Romulus, konung Perseus [---] voro alla stora män och hjältar, som, trots det moderliv, ur vilket de framgått, gjort heder åt de svärd de svingat. Med få ord, det förefaller mig obilligt, att en människa avlad i glädje skall leva i sorg till följd av andras nyck, och detta på grund av orsaker, för vilka hon är fullständigt främmande.

Beträffande fosterlandskärleken anser Oxenstierna

att man, om man inte kan vara till nytta för sitt land på annat sätt än genom att låta döda sig, bör ställas i jämbredd med oxar och får, som gå till döden för människornas trevnad. [---] Det är egentligen förvånande, att uppfattningen om vad man är skyldig sitt fädernesland kunnat få en så allmän spridning, att det rentav anses såsom onaturligt att göra minsta undantag därifrån, utan att något annat skäl kunnat förebäras än att man kommit till världen där.

Det analytiska genomskådandet, inspirerat av cyniker eller stoiker, finns hos Oxenstierna liksom hos Montaigne. Varför skulle Gud se det som en synd att människor dansar, "enär gående eller springande, hoppande eller långsam rörelse, med raka ben eller böjda knän i och för sig torde vara GUD tämligen likgiltigt".

I sin syn på hämndbegäret är Oxenstierna stoiker:

Det är t.ex. löjligt, att ett ord, som endast sätter luften i dallring, eller en min, som endast är en grimas, en kroppsrörelse skall äga förmåga att störa vårt lugn.

Likaså i fråga om rang och bordsplaceringar:

Den, som anser sig ha fått en plats vid bordet under sin rang, äter vanligen utan matlust. En sådan dumhet! Är manne soppan bättre på den plats han eftersträvar?

Varför är pärlor, guld och exotiska kryddor sådana dyrbarheter? Oxenstierna kallar det dåraktigt att sätta så högt pris på föremål utan nytta; de

erhålla sitt värde endast genom avståndet till det land, där de frambringas eller växa. [---] Då tycker jag, att det var klokare av hinduerna, när de betalade så dyrt för den första katt, som en holländare förde med sig åt dem, ty dess nytta vis-à-vis rättorna var vida större för dem än allt guld och alla pärlor i Orienten.

Vad är karnevalen?

Karnevalen är helvetets vår, en massa oskulders skeppsbrott, behagsjuka kvinnors herdestund, männens rötmanad, börsens kräkmedel, ett gift för hälsan, ungdomens förförare och gubbarnas skarprättare.

Vad är adelskap?

Adliga titlar äro det nådevedermåle, som står lägst i pris vid ett hov. Det torde ej finnas någon suverän som inte hellre förlänar en

excellenstitel än en livstidspension på tjugutusen livres, och under den förutsättning att man åtnöjer sig med några droppar bläck på ett pergamentsblad, kan man med lätthet få sin fåfänga tillfredsställd.

Vad är ryktbarhet?

Ryktbarhet är inte beroende av oss själva, utan av den goda eller dåliga uppfattning andras dumhet gör sig om oss.

Vad är samvetet annat än en fördom, en produkt av uppfostran?

Bästa beviset härför är, att juden gör sig samvete av att äta svinkött, muhammedanen av att dricka vin, brahminen av att döda även den minsta levande varelse, allt saker som den kristne inte fäster något avseende vid.

Cynism, stoicism, rationalism, relativism, skepticism... Allt utmynnar lätt i en känsla av alltings fåfänglighet. Vad vet man med säkerhet i denna värld? Ingenting, säger Oxenstierna "om världskomedin":

Världen är en teaterscen, människorna äro skådespelarna, slumpen skriver pjäsen, ödet utdelar rollerna, prästerna sköta maskineriet, filosoferna äro åskådarna, de rika sitta i logerna, stäplatserna äro reserverade åt de olyckliga, kvinnorna bära omkring förfriskningar, lyckans styvbarn snyta ljusen, galenskaperna spela i orkestern, och tiden sköter ridån. Styckets namn är: *Mundus vult decipi, ergo decipiatur* [Världen vill bedragas, alltså må den bli bedragen].

Med en rad exempel ur den klassiska litteraturen bevisar Oxenstierna sin tes, ett envist mantra: "intet är säkert utom ovissheten!"

Huru många rika har jag inte sett dö fattiga? Huru många fattiga och födda i ringhet ha inte slutat sin bana i glans och överflöd? [---] Huru många vänner ha inte blivit fiender, huru många fiender ha inte räckt varandra handen? Huru många vise ha inte blivit tokgiga, och huru många galningar ha inte återfått förståndet? [---] Med få ord, intet är säkert utom döden, om vars tidpunkt och följder vi dock sväva i ovisshet.

Kunghligheter

Kungar är också dödliga, det är den enkla sanningen. Oxenstierna återkommer flera gånger till detta, och formuleringarna kan vara cyniska:

Högmodet endast tilltager och upphör inte, förrän döden trots deras prunkande titlar förvandlar sådana höga herrar till en handfull mull. Människornas jämlikhet bevisas bäst genom döden, som rycker bort de store likaväl som de ringa, och som begagnar sig av enahanda sjukdomar för att taga såväl monarkens som den enskildes liv [---] kungskronan med all dess prakt samt spiran med dess allmakt brytas sönder av en förstopning eller en förkylning, när den av försynen bestämda timman är inne.

Det hindrar inte att man har rätt att ställa krav på kungamakten.

En god furste inte blott stiftar goda och rättvisa lagar åt sitt folk, utan han efterlever dem också själv. En svag prins är en skam för sitt land. Leker eller misstager sig naturen, när den förblandar en prins och en torpare samt gifver den senare en själ, som den förre borde äga?

Oxenstierna diskuterar frågan om ett arvrike eller ett valrike är att föredra: det förra blir "lättare offer för tyranni än valriket".

Man väljer sällan ett barn till konung, men man har ofta sett barn i följd av arv uppstiga på tronen [med olyckliga följder för landet].

Vi minns hur bestört informatorn Nils Bergius var när den sextonårige greven i Frankfurt talade illa om det svenska statsskicket. I sina böcker aktar sig Oxenstierna: "det säkraste och förståndigaste är att i tal och handling aldrig glömma den respekt man är skyldig de mäktige i världen". Mindre försiktigt uttrycker han sig i ett brevkoncept, skrivet troligen i Italien efter Karl XI:s död 1697:

Det är bara rätt att en furste som gör livet surt för sina undersåtar inte länge får njuta frukten av sitt tyranni, och att en kung som skrattar när kungariket gråter dör utan att någon sörjer det. Hans död vid så unga år, fastän efter en alltför lång regering för hans undersåtars bästa, får oss att förstå att Gud gör mot denna nation som en god fader mot sina barn, han som, när han har pryglat dem tillräckligt, kastar riset på elden. *Justus et dominus et justa judicia sua*. Nu kan man göra honom rättvisa efter hans död, även om han i livet aldrig gjorde någon rättvisa, med att säga att han var Guds plågoris för sitt land, och att han dyrkade tre ting som de stora furstarna vanligen föraktar, nämligen: okunnighet, pengar och slödder. Hans brist på begåvning var orsak till det förstnämnda, hans simpla karaktär till det andra och hans dåliga smak till det tredje. Han skinnade barnen till dem som skänkte hans fader kro-

nan. Han regerade som Tiberius och han dog som Herodes.⁹

Religion

Att övergå från en religion till en annan var ingen smal sak på Oxenstiernas tid, inte i det ortodoxt lutheranska Sverige och knappast någon annanstans heller. 1600-talets svenska konvertiter är få. Under rubriken "Om religionsbyte"¹⁰ talar Oxenstierna naturligtvis i egen sak, vilket inte minskar styrkan i hans för sin tid frisinade uppfattning. Stycket återges i sin helhet:

Det finnes endast fyra religionsbekännelser i världen: hedendom, judendom, kristendom och muhammedanism. Inom den första finnes det en oändlig mängd sekter, inom den andra räknar man sjuttio, inom den tredje omkring sextio och inom den fjärde sextiotvå. För att byta religion måste man således utgå ur den ena och taga inträde i en av de andra. Man har därför ingalunda rätt att anse, att en jude byter religion, om han avsvär fariséernas åskådning och hyllar sig till saducéerna, och lika lite berättigat vore det med en turk, som inginge i Alis sekt, ty han förblir ju alltjämt muhammedan. På samma sätt är det med en kristen, som överger den lutherska läran och omfattar den romerska kyrkans, ty man äger ingen befogenhet att anse honom ha ändrat religion.

Dessutom: *nihil tam voluntarium quam religio* [ingenting är så frivilligt som religionen]. När samvetet känner sig villrådigt med avseende å irrläror, som man insupit med modersmjölken, bör man tillfredsställa det och välja den väg, som man anser vara den som

leder till frälsning. Apostlarna, som undervisade om denna sannings ovedersäglighet, övergävo icke blott sina faders tro utan lämnade fullständigt judendomen för att helt hylla sig till Jesus, hos vilken de funno sin frälsning, och vars läror de spredde över hela den civiliserade världen, omvändande en oräknelig mängd själar till GUDS åkallan.

Varje tänkande människa vet att: *nulla Religio sine sapientia suscipienda est, nec ulla sine Religione probanda sapientia* [ingen religion bör gillas utan visdom och ingen visdom utan religion], som Lactantius säger och den helige Augustinus bevisar med följande ord, när han övergav Manes' irrlära och omfattade den romersk-katolska apostoliska läran: *Tenet me in Ecclesiae hujus gremio* [Jag fasthålls i denna kyrkas sköte] etc. etc.

Hur mycket rationalist Oxenstierna än är på andra områden, är hans motvilja mot att utsätta kristendomen för kritik påfallande; han fasar för allt fritänkeri. Så småningom närmar han sig alltmer den kristna uppbyggelselitteraturens världsföraktande fromhet. Hans sista bok, *Betrachtelser i enslighet*, är närmast en andaktsbok.

Redan i referatet av en religiös diskussion 1693 framstår detta drag hos Oxenstierna tydligt: "Om ett samtal jag hade för länge sedan med en bekant rabbin i Padua".¹¹ Det är en levande och läsvärd skildring. Ett giktanfall har tvingat Oxenstierna att stanna en månad i Padua, "en ledsam uppehållsort". Han fördriver tiden med samtal med hyresvärdens 111-åriga fader, en tysk som har mycket att berätta om sina möten med svenskarna under 30-åriga

kriget. Oxenstierna ber så småningom gubben övertala någon "intelligent person" att komma och språka med honom; det blir en rabbin. Samtalet med denne återges sedan rätt detaljerat. Oxenstierna ber rabbinen om hans åsikter rörande vissa bibelställen, beträffande preadamiterna o.s.v., och denne svarar tillmötesgående med återkommande hänvisningar till den hebreiska texten och till kabbala. Till slut blir rabbinens rationalism för mycket för Oxenstierna.

Vi kommo sedan in på kapitlet om dygdens belöning och syndastraffet. Denne otrogne rabbin vågade svara mig, att eftersom gott och ont endast finnes i detta livet, säger oss sunda förnuftet, att det enas belöning och det andras straff måste vara endast timliga, och som det inte är något rimligt förhållande mellan livet och evigheten, förstode han ej, huru det goda eller det onda, som timat i denna världen, båda begränsade och avslutade, kunde belönas eller bestraffas i en evighet, som ju är oändlig. Han ansåg det vara slöseri i det ena fallet och grymhet i det andra. [---] Jag måste erkänna, att jag blev inte så lite förtörnad av hans tal, som kom mig att tänka på den avgrund av irrlära och ogudaktighet, vari den människa störtar sig, som, saknande den Heliga skrifts ljud och det gudomligas nåd, slungar sig ut i sitt förstånds gytjtiga strömvirvel, och som oombedd tillåter sig att bedöma Guds domslut efter sin inskränkta uppfattning.

Oxenstierna häpnar när han får klart för sig att rabbinen inte tror på helvetets eviga eld. Snällt refererar han ändå dennes argument ganska detaljerat.

Folklynnen

Pregnanta beskrivningar av karaktärer och mentaliteter var älskad läsning i tiden.¹² De franska komediförfattarna öste ur Jean de La Bruyères *Caractères*. Den vittbereste svenske greven hade på ort och ställe lärt känna invånarna i de flesta av Europas länder, och han ägnar många avsnitt åt att beskriva dem. Reseglimtarna ger de kanske mest tilltalande proven på hans stilkonst, med elegans och gott humör. "Fransmannen tillbringar sin tid med att sjunga, spanjoren gråter, engelsmannen dansar, italienaren sover, tysken dricker, svensken slåss, polacken vrider upp sina mustascher, och jag överlämnar mig åt behaget av läsning."

Kapitlet "om resor" innehåller råd som den äldre Oxenstierna väl önskade sig ha lytt när han var ung:

att i utlandet finna en trogen tjänare är ytterst svårt. Kammartjänaren bör dessutom inte vara begiven på att dricka, inte vara spelare och inte böjd för det täcka könet, vilka laster lätt kunna ådraga hans herre och honom själv stora obehag, något varpå jag sett åtskilliga exempel under mina resor. Dessutom är den unge kavaljeren skyldig sin guvernör blind lydnad [...] den resande bör akta sig för att döma allt efter ytan, att tro allt vad han hör, att säga allt vad han tänker och ge ut allt vad han har.

Tyskland, Oxenstiernas första och sista bekantskap i utlandet, beskriver han som rikt och vackert. Tysken definierar han så: "Han är en varelse som dricker mer än den tål, en tunna som rymmer mer än den synes, och en man som vet mer än han förmår uttrycka

[...] en man av heder och en redlig människa."

Holländarnas "skicklighet i affärer är uppdriven till en sådan höjd, att Holland kan anses såsom Europas börs. [...] alla kristna länders regeringar ävlas om att ingå i förbund med dem. Man har därför orätt i att säga, att holländarna inte duga till annat än att dricka thé, äta sallad, rapa, fjärta och samla dukater."

Oxenstierna behandlar vidare de inbiliska engelsmännen, de lata spanjorerna, de förnuftiga italienarna och de högmodiga portugiserna. Hans polska panorama är särskilt detaljrikt:

Polen är ett kungarike, där Bacchus badar i brännvin, och Venus är koafferad med gräslök, där latinet är billigt, och artigheterna utminuterar i små kvantiteter, där de ofrälse är sällsyntare än adelsmännen, och adelsmännen är fattigare än de ofrälse, där högfärden insveper sig i pälsverk, och vänskapen underhålls med ungerskt vin, där björnarna dansa, och gäddorna simma i kryddstarka såser, och, slutligen, där anislikören är oskiljaktig från pepparkakorna."

Mänskliga svagheter

En mycket stor del av aforismerna ägnas de mänskliga svagheter: högmod, avund, lättja, frosseri, men också fjäsk, dumhet, otacksamhet och en lång rad fler. Här erbjuder Oxenstierna mestadels trist läsning. I hans senare skrifter, *Sedo-lexor* och *Betrachtelser i enslighet*, dominerar trivialiteterna och bigotteriet. Den före detta libertinen

lyckas sällan eller aldrig injicera något självupplevt i moralsentenserna. ”Högmod är av alla fel såväl det äldsta som det allmännaste, ja, även det dummaste och mest narraktiga.” ”Alltför varaktiga nöjen fördärva vår levnad och förringa dess värde; man tröttnar därvid ävensom av sysslor.”¹³

Vi minns den unge Oxenstiernas katastrofala skraddarräkningar i Frankfurt. Moralistens kapitel om ”präktiga kläder” nämner ingenting om dem: ”Den sanna dygden är genom sig själv lysande och nekar att låna ökad glans av guld- eller silver-broderier, som anses ha något värde endast av dumhuvuden och pöbelaktiga människor”.

När ämnet är vällusten, vittnar Oxenstierna mer personligt.

Jag liknar vällusten vid helvetets uppkastningar, som vanvettingar kasta sig över likt hundar. Det är ett orent och klibbigt ämne, med vilket själen, genom ett beklagligt tillmötesgående av kroppen, blivit fastlimmad och sedan endast med svårighet samt efter många fåfånga ansträngningar kan frigöras. [---] Samvetet, hälsan, anseendet och kassan äro de offer, som vi nedlägga på vällustens altare under detta jordelivet, men efter den yttersta domen skola vi inte undgå den eld, som aldrig slocknar. [---] I min ungdom hade jag den olyckan att tillhöra denna här av tvåfota djur, men tack vare den livstid GUD förunnat mig har jag åter blivit herre över mitt förstånd, och jag har övergivit detta förblindade sällskap.¹⁴

Ensamma suckar

Inte utan skäl tecknade Oxenstierna sin egen situation i mörka färger. De beska slutorden

i *Betrachtelser i enslighet* 1731 har anförts ovan. Några år tidigare skrev han: ”Snart är jag femtiosex år gammal, och ehuru jag under vägen smakat på både gott och ont, har dock det onda varit mig ymnigare beskärt än det goda, och nu återstår mig knappast ett svagt minne av detta senares behag, som flugit sin kos på tidens vingar.”¹⁵

Vänskap tror Oxenstierna inte på. ”Om inte den Heliga Skrift omtalade den innerliga vänskap, som fanns mellan David och Jonatan, skulle jag inte kunna övertygas om att verklig vänskap funnits i världen.” Men han kan också måla den ensammes tillvaro i ljusa färger: ”Han är ej i tillfälle att erfara vare sig sorg eller vrede, och han ser intet som misshagar honom. Underhållande sig med forna tiders snillrika män, är han lyckligtvis befriad från samtida narrars påhäng. [---] Han kan allt vad han vill, ty han vill intet annat än vad han kan.”¹⁶ Fromt salvelsefull blir Oxenstierna i en självbiografiskt klingande sedoläxa:

Huru illa lönar icke världen sina tillgivna tjänare! Hon roar dem en tid med falska förhoppningar, och deras ungdom försvinner under väntan att se hennes löften fullbordade; missnöjda med hennes dröjsmål, hava de för sina trägna tjänster ingen annan belöning än ett grått huvud, rinnande ögon, skrynklig panna, giktbrutna lemmar, fördärvad mage, bräcklig kropp, mjältsjukt hjärta och särat samvete. Lycklig den, som i tid återvänder och genom en allvarlig bättring söker rädda sin själ från ett förestående fördärv.¹⁷

Sin gravskrift formulerar han så:

PATRIA,
DOMO, ET MUNDO,

VERÆ RELIGIONIS, PRAVÆ
 UXORIS
 ET PODAGRÆ CAUSA
 CARUI.
 PECCATOR ERAM, CINIS SUM
 AMPLIUS NIHIL:
 APAGE VIATOR;
 BREVI TALIS ERIS.

[Fädernesland, hem och värld har jag lämnat för den sanna lärans, en dålig hustrus och giktens skull. En syndare har jag varit, nu är jag stoft och intet mer. Gå, vandrare, snart skall du vara likadan.]¹⁸

Spår i världslitteraturen: Byron – Sade

I fjortonde sången av *Don Juan* (1819–24) skriver lord Byron i C. V. A. Strandbergs tolkning:

En sorglig sak att tingens rötter reda,
 ty mylla häftar vid i tjocka lag!
 Men ser jag kvistarna sin grönska breda
 vad bryr jag mig om fröets tillstånd, jag?

Att varje handling till sin källa leda
 kan ha sitt melankoliska behag,
 men jag, som här vill slippa från det gärna,
 hänvisar till den vise Oxenstjerna.

Under lång tid antog kommentatorerna till detta ställe att Byron syftade på rikskanslern Axel Oxenstierna, som lär ha sagt "vet du icke, min son, med hur litet förstånd världen styres?" (an nescis mi fili quantilla sapientia mundus regatur). Lite långsökt är ändå detta. Samma yttrande har för övrigt i något skiftande form tillskrivits en hel rad

storheter under 1500- och 1600-talen.¹⁹ Nej, otvivelaktigt är det Johan Oxenstiernas *Pensées* som Byron associerar till; nya upplagor av svenskens arbete utkom ännu vid denna tid. "Melancholy mirth" är nog en god karakteristik av den pessimistiske författaren till rader som: "Erfarenheten har visat, att de märkligaste händelser nästan alltid äro av lågt och föraktligt ursprung, och att obetydliga ting mycket ofta utvecklats till verkliga underverk".²⁰

Vid sidan av raderna hos Byron hittar vi Oxenstiernas mest berömda "spår" i världslitteraturen i ett prosadrama i tre akter av markis de Sade (1791). Det var en bearbetning av novellen "Ernestine" som ingår i *Crimes de l'amour* och som Sade skrev under fångenskap i Bastiljen.

Tydligen har Oxenstiernas namn levt vidare inte bara som den melankoliske aforistikern utan också som den urspårade adelsmannen. Efter huvudpersonen döpte Sade sin pjäs till *Le Comte Oxtiern, ou les Effets de libertinage*. Detta stycke om väl-lustens följder gick ett våldsamt öde till mötes i revolutionens Paris. Miramond på Feydeateatern vägrade att sätta upp dessa "vidriga skändligheter", men pjäsen antogs i stället av Boursault-Malherbe till Théâtre Molière, beryktad för sin antiaristokratiska, uppviglande och våldsamma repertoar.²¹

Den samvetslöse väl lustingen hade blivit en välbekant litterär typ under 1700-talet, främst genom Samuel Richardsons skildring av Robert Lovelace i brevromanen *Clarissa, or The History of a Young Lady* (1748–49). Den oemotståndligt älskvärde men demoniskt hänsynslöse förföraren Lovelace bedövar och våldtar den överjordiskt

kyska Clarissa, som sedan dör i skam över sin förlorade dygd. Det är en tårdrypande skildring, men Richardson lär ha blivit besviken över den kvinnliga läsekretsens reaktioner inför Lovelace: han möttes inte med den avsky författaren hade avsett, utan med hänförliga suckar.

Sades greve Oxtiern är en figur i samma stil. Pjäsen utspelar sig på ett värdshus strax utanför Stockholm. Titelfiguren, en högt uppsatt svensk adelsman, är en grym våldslustling som våldtar och kidnappar Ernestine, dotter till överste Falkenheim. Hennes älskade Herman fångslas på grundlösa anklagelser genom Oxtierns intriger. Inför hotet att den rasande Ernestine skall ange honom för hovet smider Oxtiern så ondskefulla planer att även hans medhjälpare grips av fasa: både överste Falkenheim och Ernestine har utmanat Oxtiern på duell, och denne försöker nu lura fadern att döda sin egen dotter. Emellertid hinner den nu frisläppte Herman före och skjuter Oxtiern.

I en reklamnotis hävdade Sade styckets verklighetsbakgrund; han påstod sig själv ha hört historier av den riktige "Oxtiern" i Sverige. Där hade han i själva verket aldrig satt sin fot, och naturligtvis hade han aldrig träffat Johan Oxenstierna. Att pjäsen i någon mening har influerats av denne fallne ädling står ändå klart.

Premiären ägde rum den 22 oktober 1791. Redan vid generalrepetitionen blev publikreaktionerna tumultartade; en del åskådare krävde högljutt att pjäsen skulle avbrytas. I brev förklarade Sade styckets "blandade" mottagande med ränker och intriger. Han ville nu rädda det för framtiden

genom ändringar och strykningar i texten, skådespelarbyten och ändrade kostymer (fast direktionen motsatte sig det sistnämnda av kostnadsskäl). Nästa föreställning (4/11) blev den sista. Tumult utbröt mellan pjäsens fiender och dess förespråkare, och ridån fick fällas och dras upp gång på gång.

I *Moniteur* nämndes ett par dagar senare Théâtre Molière för första gången: "Pjäsen är intressant och full av energi, men Oxtierns roll är upprörande skändlig. Han är mer brottslig, mer usel än Lovelace och mindre sympatisk."

Trots motgångarna hade teaterdirektionen och Sade planer på att ta upp *Oxtiern* på nytt. Så skedde emellertid aldrig i Paris; däremot spelades pjäsen i Versailles tio år senare.

Essayistens eftermäle

Bristen på uppmärksamhet är ett tydligt symptom på eftervärldens låga uppskattning. Johan Oxenstierna har helt enkelt lämnats åt glömskan. F. U. Wrangels korta biografiska uppsats från 1891 är fortfarande grundläggande; i senare kortfattade presentationer av Oxenstierna har egentligen bara tre lämnat självständiga bidrag: Tors-ten Fogelqvist, Sten Lindroth och Göran Hägg. De få sentida bedömarens syn på hans person har vi redan konstaterat; de dömer i allmänhet den gamle snyltaren hårt. Omdömena om hans litterära insatser går i samma färgskala och kan sammanfattas kort: en föga djupsinnig litterär dilettant, ytlig och banal, cynisk och bigott, förkrympt, sur och avundsjuk.²²

Som en solglimt efter denna hagelstorm

framstår ändå Göran Häggs ord: "en underhållande essäist [---] klart överlägsen så gott som all dätida svensk litteratur", Sveriges vid den tiden "internationellt mest framgångsrike prosaförfattare [---] mycket njutbar". Även Torsten Fogelqvist ser Oxenstiernas verk i ett försonande ljus, när "man betänker att det är en småfilosof av Carl XI:s och Carl XII:s generation".²³

Den vittbereste ädlingens författarskap präglades av ett slags blaserad pessimism, uttryckt i essäns och aforismens form. Det saknade varje anspråk på grundlighet eller vetenskaplig systematik. Essayer och aforismer är till sin natur lättillgängligare än de filosofiska systembyggarnas katedraler, och Oxenstierna är som regel lättläst, utan betydande tuggmotstånd.

Den lediga prosan beror väl till viss del på att han mest skrev på franska, som han aldrig kom att behärska till fulländning. Hans ordval och meningsbyggnad får en påtaglig enkelhet, och översatt till nusvenska framstår han rentav som språkligt modern.

Oxenstierna blev populär runtom i Europa och gavs ut i många upplagor. Han

hade inga pretentioner på att vara självänkare: hela hans framställning byggde på ideliga hänvisningar till antika auktoriteter, ordspråk och "vedertagna sanningar". I den mån han gjorde sig till tolk för enstaka originella och frisinnade synsätt (beträffande fosterlandskärlek, religionsbyte osv) så låg resonemangen i linje med den relativism och skepticism som essayistikens moderne fader Montaigne hade etablerat. Med sin vana att ta den religiösa seden dit han kom var Oxenstierna opportunist, och de betraktelser som han skrev då han på ålderns höst åt nådebröd i Stockholm kan ge en bismak av inställsamhet.

Beska livserfarenheter leder till ett skeptiskt demaskerande av sken och prål, en bitterljuv relativism. Vilka ambitioner har en pessimistisk filosof? Oxenstierna, som ständigt återkommer till *ovissheten*, betraktar livet som en sorglustig utförsbacke med döden som mål. Hans reflektioner – antingen de tyngs av det cyniska genomskådandet av tingen eller någon gång hålls i lättare ton – syftar till förströelse för stunden, knappast mer.

Litteratur

Biographiskt lexicon, X, Upsala 1844, s. 331–333.

Fogelqvist, Torsten, "Nordens Montaigne", i: *Allvarsmän och narrar*, Stockholm 1921, s. 31–41.

Forsstrand, Carl, *Svenska lyckoriddare i främmande länder*, Stockholm 1916, s. 39–45.

Hägg, Göran, *Övertalning och underhållning*, Stockholm 1978, s. 42–43.

Hägg, Göran, *Den svenska litteraturhistorien*, Stockholm 1996, s. 127–128.

Jacobowsky, C.V., *Svenskar i främmande land under gångna tider*, Göteborg 1930, s. 22–23.

Lamm, Martin, *Johan Gabriel Oxenstierna. En gustaviansk natur svärmares lif och dikt*, Stockholm 1911, s. 87–88.

Lind, G., "Johan Oxenstierna", *Östgöta Correspondenten*, bilaga 28/4 1956.

Lind, G., "Johan Oxenstierna som filosof", *Östgöta Correspondenten*, bilaga 13/11 1956.

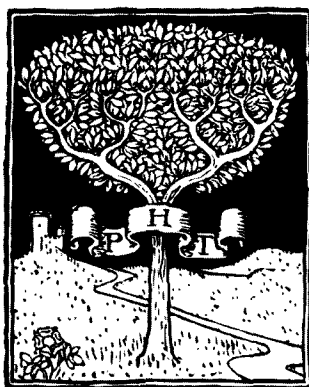
Skarstedt, Claes, "Orosande och moralist", *Bokvännen* 1987, 42, s. 36–49.

Wrangel, F. U., "En högadlig filosof från 1700-talet", *Svenska autografsällskapets tidskrift* 1891, 2 (3), s. 49–65.

Noter

- 1 Det inledande citatet ur Oxenstierna, *Tänkar*, 1919, s. 109. Skildringen bygger på Wrangel 1891, s. 51 ff.
- 2 Det inledande citatet: Oxenstierna 1919, s. 238. Berättelsen följer Wrangel 1891, s. 53 ff.
- 3 Olof Celsius d.ä.: *Diarium öfver sin resa i Italien åren 1697 och 1698* utgavs av E. Lundström 1909 och citeras här efter Forsstrand 1916, s. 39 f.
- 4 Det inledande citatet ur Oxenstierna 1919, s. 26. Framställningen följer Wrangel 1891, s. 58 ff.
- 5 Oxenstierna 1919, s. 5.
- 6 Hägg 1978, s. 20 f, 42 f.
- 7 Fogelqvist 1921, s. 34 f.
- 8 Citaten i detta och följande avsnitt har hämtats ur Oxenstierna 1919.
- 9 Oxenstierna 1916, s. 111.
- 10 Oxenstierna 1919, s. 105 f.
- 11 Ibid s. 246 ff.
- 12 Citaten i detta avsnitt har hämtats ur Oxenstierna 1919.
- 13 Ibid s. 45, 51.
- 14 Ibid s. 86, 29 f.
- 15 Ibid s. 216.
- 16 Ibid s. 39, 24.
- 17 Oxenstierna 1916, s. 68 f.
- 18 Oxenstierna 1919, s. 272.
- 19 "Die Welt ist mit wenig Witz regiert" står det i ett Florilegium från 1640 (2:a uppl., Frankfurt a.M.). Andra varianter av yttrandet har tillskrivits bl.a. påven Julius III (d. 1555), den engelske statsmannen John Selden (d. 1654) och kardinal Richelieu (d. 1642). Se Wrangels inledning till Oxenstierna 1916, not s. 1 f, och Pelle Holm, *Bevingade ord*.
- 20 Oxenstierna 1919, s. 102.
- 21 Sades pjäs föreligger i svensk översättning av Lars Bjurman i P.M. Kjellström (utg.) *Marquis de Sade*, Stockholm 1989, s. 138–162. Redogörelsen om uppsättningen har hämtats från Maurice Lever, *Sade. A biography* (eng. övers.), New York 1993, s. 376–381.
- 22 Lamm 1911, s. 87 f, Jacobowsky 1930, s. 22, och Fogelqvist 1921, s. 31 ff.
- 23 Hägg 1978, s. 43 och 1996, s. 127 f samt Fogelqvist 1921, s. 34.

Personhistorisk tidskrift

Redaktör
Torbjörn Nilsson

Utgiven av Personhistoriska samfundet
2009:I